

بررسی سهم ضایعات و قاچاق گندم در امنیت غذایی خانوارهای ایرانی

خلیل حیدری و داود چراغی

مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

چکیده

نان یک کالای ضروری در سبد مصرفی خانوارهای ایرانی محسوب می‌گردد، بطوریکه کشت درآمدی آن در سال ۷۹ برای جامعه شهری ۰/۱۵ و در جامعه روستایی ۰/۵ بوده است. همچنین با مصرف نان سالانه بیش از ۵۰ درصد انرژی و پروتئین دریافتی خانوارهای کم درآمد تأمین شده است. بطوریکه در سال ۷۹ هر فرد کم درآمد شهری ۶۰ درصد انرژی و ۶۷ درصد پروتئین خود را و هر فرد کم درآمد روستایی ۶۶ درصد انرژی و ۷۲ درصد پروتئین خود را از محل مصرف نان تأمین نموده است. بر این اساس مصرف نان نقش ویژه‌ای در تأمین امنیت غذایی خانوارهای شهری و روستایی ایفاء می‌کند. از سوی دیگر بخش قابل توجهی از گندم، آرد و نان خریداری شده خانوارها بدون ایفاء نقش در تأمین امنیت غذایی از چرخه مصرف بصورت ضایعات تولید گندم، آرد و نان خارج می‌شود. همچنین بخش دیگری از گندم و آرد بدلیل قیمت ارزانتر آن در مقایسه با کشورهای همجوار بصورت قاچاق از کشور خارج می‌گردد. برآوردهای متفاوتی از میزان ضایعات و قاچاق گندم، آرد و نان صورت گرفته و برخی آن را حدود ۳۰ درصد بیان می‌کنند. به این ترتیب اهمیت بررسی این موضوع روشن است. این مقاله می‌کوشد به کمک شاخصهایی مانند نسبت انرژی حاصل از ضایعات و قاچاق گندم، آرد و نان به انرژی دریافتی خانوار، نقش ضایعات و قاچاق این کالا را در امنیت غذایی خانوارها ارزیابی کند.

مقدمه

در گذشته تصور می‌شد که امنیت غذایی با رشد در تولید غذا تأمین می‌شود، اما رشد جمعیت و افزایش گرسنگان از یک سو و محدودیت عوامل و منابع تولید غذا نظیر زمین، آب و ... از سوی دیگر، نشان داد این دیدگاه صحیح نیست. بر این اساس شناخت منابع جدید تأمین غذا برای همه مردم و در تمام اوقات، بطوریکه هم دسترسی فیزیکی و هم دسترسی اقتصادی به غذا وجود داشته باشد، ضروری است. یکی از این منابع جدید، کاهش ضایعات مواد غذایی از مرحله تولید تا مصرف و قاچاق این مواد از کشور به سایر کشورها است. بر این اساس این سؤال قابل طرح است که آیا کاهش ضایعات و قاچاق مواد غذایی در امنیت غذایی خانوارهای ایرانی مؤثر است؟ به منظور پاسخ به این سؤال گندم بعنوان پرمصرف‌ترین قلم خوراکی در سبدمصرفی خانوارهای شهری و روستایی انتخاب گردید. بررسی نسبت انرژی حاصل از ضایعات و قاچاق گندم به انرژی دریافتی خانوارهای شهری و روستایی به منظور اثبات یا رد این فرضیه یعنی «کاهش ضایعات و قاچاق گندم بعنوان منبع جدید بهبود امنیت غذایی» است.

مروری بر روند تولید، تجارت و مصرف گندم در ایران طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹

در بین غلات و مواد غذایی مورد استفاده انسان، گندم به دلیل سازگاری گسترده کشت با شرایط مختلف آب و هوایی، سهولت کشت، امکان نگهداری به مدت طولانی، ارزانی، ارزش غذایی بالا و قابلیت مصرف در اشکال مختلف از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اهمیت غذایی گندم نه فقط در تغذیه انسان بلکه در امکان استفاده از آن در دامپروری و صنعت است. همچنین گندم از نظر داشتن پروتئین، کربوهیدراتها، چربی، مواد معدنی و ویتامینها نسبت به سایر اقلام خوراکی دارای ارزش غذایی بیشتری است.

طی سالهای اخیر عمده ترین رقم یارانه آشکار دولت جهت تهیه، تدارک و توزیع گندم و نان اختصاص یافته است، در نتیجه نان به قیمت حمایت شده در دسترس مردم ایران قرار گرفته است. این موضوع اگرچه موجب حمایت از اقشار آسیب پذیر جامعه گردیده اما عوارضی نظیر قاچاق گندم به خارج از کشور، افزایش ضایعات تولید و مصرف گندم و نان، همچنین جایگزینی مصرف گندم بجای علوفه در تغذیه دام و طیور را داشته است. در نتیجه از منابع ملی اختصاصی جهت تهیه و تدارک

گندم و نان کشور بدلیل افزایش ضایعات و قاچاق گندم به خارج از کشور بصورت مفید استفاده نگردیده است. این مسأله در بخشهای بعدی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

محاسبه ارزش غذایی مقدار گندم و نان که بصورت ضایعات و قاچاق از گردونه اقتصاد کشور خارج گردیده نیاز به آمار و اطلاعات تولید، تجارت و مصرف گندم دارد که در جدول (۱) این ارقام برای سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹ آورده شده است. همچنین آمار مصرف واقعی گندم در خانوار نیز نیاز می باشد که از آمار خام بودجه خانوار در قسمت بعد استخراج می گردد.

جدول (۱) _ روند تولید، تجارت و مصرف گندم طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹

(ارقام: هزار تن)

شرح	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹
تولید	۱۰۰۴۵	۱۱۹۵۵	۸۶۷۳	۸۰۸۸
واردات	۵۹۵۸	۳۵۳۵	۶۱۵۶	۶۵۷۸
صادرات	۱۸۴	۱۱۰	۱۰۰	۸۹
خوراک دام	۲۵۵۰	۲۳۰۰	۲۲۵۰	۲۲۳۰
مصرف انسان	۱۱۰۷۰	۱۰۷۶۰	۱۱۲۰۱	۱۱۴۱۲
ضایعات	۷۹۹	۷۷۵	۷۴۱	۷۳۳
تغییر ذخیره انبار	-۶۳۱	-۹۵۸	۹۵	۴۸۶
مصرف بذر	۷۶۶	۵۸۸	۶۳۲	۶۸۹
عرضه داخلی	۱۵۱۸۵	۱۴۴۲۲	۱۴۸۲۴	۱۵۰۶۳

مآخذ: اینترنت، صفحه ابرمتنی فائو (www.FAO.org)

بررسی مصرف گندم خانوارهای شهری و روستایی

برآورد مصرف گندم خانوارهای شهری و روستایی با استفاده از اطلاعات خام بودجه خانوار امکان پذیر است. بررسی این اطلاعات مشخص می کند مصارف غیرمستقیم گندم مانند انواع نان، بیسکویت، آرد گندم و ... در دسترس است، لذا به کمک ضرایب جدول (۲) مصرف گندم طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹ برآورد گردید.

جدول (۲) - ضریب تبدیل انواع نان و فرآورده های آن به گندم

نام محصول	ضریب تبدیل به گندم
آرد گندم	۱/۱۱
انواع رشته و ماکارونی	۰/۹۲۶
نان سنگک	۰/۸۴۲
نان تافتون	۰/۸۸۲
نان لواش	۰/۹۲۶
نان بربری	۰/۸۳۵
نان سفید ماشینی	۰/۷۹۴

مأخذ: پژوهشکده غله و نان - وزارت بازرگانی

از آنجا که داده های مصرف گندم به صورت سرانه استخراج گردیده، جهت برآورد مصرف کل، میزان جمعیت کشور طی سالهای مورد مطالعه از نماگرهای اقتصادی (انتشارات بانک مرکزی) استخراج و در مقدار سرانه مصرف ضرب گردیده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد که در سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹ مقدار مصرف گندم به ترتیب ۹۳۰۰ هزار تن، ۹۲۰۰ هزار تن، ۹۹۵۰ هزار تن و ۹۷۷۶ هزار تن بوده است.

جدول (۳) - برآورد مصرف گندم خانوارهای شهری و روستایی ایران طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹

سال	مصرف سرانه (کیلوگرم/نفر)		جمعیت (میلیون نفر)		برآورد مصرف (تن)	
	شهری	روستایی	شهری	روستایی	شهری	روستایی
۱۳۷۶	۱۴/۴۹	۱۷۰/۹۵	۳۷/۷	۲۳/۲	۵۳۳۴۱۷۳	۳۹۶۶۰۴۰
۱۳۷۷	۱۳۳/۱۹	۱۷۴/۳۹	۳۸/۷	۲۳/۲	۵۱۵۴۴۵۳	۴۰۴۵۸۴۴
۱۳۷۸	۱۴۲	۱۸۶/۷۵	۳۹/۸	۲۳	۵۶۵۵۱۸۲	۴۲۹۵۲۵۰
۱۳۷۹	۱۳۴/۰۳	۱۸۶/۵	۴۰/۸	۲۳/۱	۵۴۶۸۴۲۴	۴۳۰۸۱۵۰

مأخذ: مرکز آمار ایران - داده های خام طرح هزینه و درآمد خانوار و بانک مرکزی - نماگرهای اقتصادی

برآورد حجم قاچاق و ضایعات گندم و نان طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹

برای برآورد قاچاق گندم و آرد از روش اختلاف آماری عرضه گندم، آرد و مصرف واقعی استفاده می‌شود، بدین معنا که ابتدا از رابطه (۱) مقدار عرضه گندم برآورد می‌گردد.

$$(1) \quad \text{تغییر در موجودی انبار} + \text{خالص واردات} + \text{تولید داخل} = \text{عرضه گندم}$$

سپس با توجه به رابطه (۲) مقدار مصرف گندم بدست می‌آید.

$$(2) \quad \text{ضایعات} + \text{مصرف بذر} + \text{تغذیه دام و طیور} + \text{مصرف واقعی خانوار} = \text{مصرف گندم}$$

حاصل اختلاف مقدار عرضه برآورد شده و مصارف برآورده شده گندم به عنوان حجم قاچاق گندم و آرد خواهد بود. (رابطه (۳))

$$(3) \quad \text{مصرف گندم} - \text{عرضه گندم} = \text{قاچاق گندم}$$

قابل ذکر است در این روش امکان دارد بخشی از ضایعات گندم و آرد بدلیل کم برآورد نمودن آمار ضایعات این کالا در قاچاق این کالا لحاظ گردد و با توجه به اینکه در این مطالعه آمار حاصل جمع ضایعات و قاچاق گندم و آرد مورد نیاز است این موضوع مشکلی برای تحقیق ایجاد نمی‌نماید.

برآورد عرضه، مصرف و قاچاق گندم با توجه به آمار جداول قبل در جدول (۴) آورده شده است.

جدول (۴) - برآورد عرضه، مصرف و قاچاق گندم طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹

(ارقام: هزارتن)

سال	شرح	عرضه	مصرف	قاچاق	قاچاق + ضایعات
۱۳۷۶		۱۵۱۸۸	۱۳۴۱۵	۱۷۷۳	۲۵۷۲
۱۳۷۷		۱۴۴۲۲	۱۲۸۶۳	۱۵۵۹	۲۳۳۴
۱۳۷۸		۱۴۸۲۴	۱۳۵۷۳	۱۲۵۲	۱۹۹۳
۱۳۷۹		۱۵۰۶۳	۱۳۴۲۹	۱۶۳۴	۲۳۶۷

مآخذ: یافته‌های پژوهشی

با توجه به جدول (۴) حجم قاچاق گندم، آرد و ضایعات آن در سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹ بترتیب ۲۵۷۲ هزار تن، ۲۳۳۴ هزار تن، ۱۹۹۳ هزار تن و ۲۳۶۷ هزار تن بوده است.

۱- حیدری، خلیل - چراغی، داود. (۱۳۸۱) «بررسی عوامل مؤثر بر قاچاق کالا در ایران با تأکید بر نقش یارانه‌ها و برآورد حجم قاچاق منتخبی از کالاهای اساسی خوراکی». مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی - مجموعه مقالات همایش قاچاق کالا

بررسی نقش کاهش ضایعات و قاچاق گندم در بهبود امنیت غذایی خانوارهای

شهری و روستایی

همانطور که در مقدمه این مطالعه اشاره شد، از جمله منابع بهبود امنیت غذایی خانوارها کاهش ضایعات مواد غذایی از تولید تا مصرف و همچنین کاهش قاچاق این مواد به سایر کشورها است. به منظور تعیین نقش ضایعات و قاچاق گندم در بهبود امنیت غذایی خانوارهای شهری و روستایی در این قسمت سهم انرژی حاصل از مقدار ضایعات و قاچاق گندم را از کل انرژی دریافتی خانوارهای ایرانی بعنوان یک شاخص از امنیت غذایی بدست می آوریم. نتایج برآورد این شاخص دلالت بر آن دارد که طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹ حدود ۱۰ تا ۱۲ درصد از انرژی حاصل از گندم قابل استفاده در بهبود امنیت غذایی بصورت ضایعات و قاچاق هدررفته است. این نتایج در جدول (۵) درج گردیده است.

جدول (۵) - سهم انرژی حاصل از ضایعات و قاچاق گندم در انرژی دریافتی خانوارهای ایرانی

طی سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹

سال	مقدار ضایعات و قاچاق گندم (هزار تن)	انرژی حاصل از ضایعات و قاچاق گندم (سراهنه - روزانه - کالری)	کل انرژی دریافتی خانوارهای ایرانی (سراهنه - روزانه - کالری)	سهم انرژی حاصل از ضایعات و قاچاق گندم از کل انرژی دریافتی خانوارهای ایرانی (درصد)
۱۳۷۶	۲۵۷۲	۳۹۷	۳۳۳۲	۱۱/۹
۱۳۷۷	۲۳۳۴	۳۵۴	۳۱۷۱	۱۱/۱
۱۳۷۸	۱۹۹۳	۲۹۸	۳۳۷۲	۸/۸
۱۳۷۹	۲۳۶۷	۳۴۸	۳۲۰۷	۱۰/۸

مآخذ: یافته های پژوهش

نتیجه گیری و پیشنهادات

در این مقاله تلاش گردید اهمیت کاهش ضایعات و قاچاق مواد غذایی در بهبود امنیت غذایی خانوارهای ایرانی بررسی گردد. از این رو گندم بعنوان مهمترین قلم خوراکی خانوار مورد توجه قرار گرفت. نتایج حاصل دلالت بر آن دارد که:

- ۱- ۷۰۰ تا ۸۰۰ هزار تن از گندم تولیدی و وارداتی به کشور به صورت ضایعات هدر می رود.
- ۲- نزدیک به ۱۵ میلیون تن گندم در کشور عرضه می گردد.
- ۳- نزدیک به ۱۳ میلیون تن گندم در کشور مصرف می شود.
- ۴- ۲۰۰۰ تا ۲۵۰۰ هزار تن گندم بصورت ضایعات و قاچاق در کشور تلف می شود.

- ۵- انرژی قابل دریافت از کاهش مقدار ضایعات و قاچاق گندم (بند (۴)) بین ۱۰ تا ۱۲ درصد می‌تواند موجب بهبود امنیت غذایی خانوارهای ایرانی گردد.
- ۶- برآورد هزینه واردات گندم در طی سالهای مطالعه دلالت بر آن دارد که از محل کاهش ضایعات و قاچاق گندم امکان صرفه‌جویی ۲۵۰ میلیون دلار تا ۴۵۰ میلیون دلار بوده است. این رقم می‌توانسته برای تهیه سایر اقلام خوراکی مورد نیاز به منظور افزایش امنیت غذایی هزینه گردد.

منابع

- ۱- مؤسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی (۱۳۷۸) «اقتصاد گندم از تولید تا مصرف» - مجموعه مقالات پژوهشی.
- ۲- حیدری، خلیل - چراغی، داود (۱۳۸۱) «بررسی عوامل مؤثر بر قاچاق کالا در ایران با تأکید بر نقش یارانه ها و برآورد حجم قاچاق منتخبی از کالاهای اساسی خوراکی». موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی - مجموعه مقالات همایش قاچاق کالا.
- ۳- مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی (۱۳۸۱) طرح «مطالعه عملکرد تغذیه ای و امنیت غذایی خانوارهای ایرانی».
- ۴- ویژه نامه امنیت غذایی - فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال دوم - پاییز ۱۳۷۳.
- ۵- کلانتری، عیسی - خادم آدم، ناصر (۱۳۷۶) «سیاست اصلاح الگوی تغذیه فیزیولوژی تغذیه و اقتصاد مواد غذایی» - تهران، ناشر موسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- ۶- مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی (۱۳۷۹) طرح «تراز کالایی گندم».
- ۷- اینترنت. فائو، صفحه ابرمتنی (www.FAO.org).
- ۸- بانک مرکزی ج.ا. ایران - نشریات نماگرهای اقتصادی.
- ۹- مرکز آمار ایران - طرح هزینه، درآمد خانوار سالهای مختلف.